

Averechtse liturgie (het gouden kalf)

[1] Inventio – oriëntatie vooraf

Na 100 dagen onder corona worden we nu weer losgelaten en daar reageren velen op als kalveren in de wei. Op vakantie gaan kan weer en we gaan het regelen. Naar de kerk gaan kan ook maar zonder zingen. De beproeving duurt nog.

Het verhaal van het gouden kalf speelt aan het eind van een wachttijd, de veertig dagen dat Mozes op de berg is. Het duurt te lang, het volk gaat 'los'. De priester vindt het goed en regelt de nieuwe liturgie. Wat gaat hier zo vreselijk mis?

Calvijn ziet in het gedrag van de Israëlieten drie dingen: gebrek aan eerbied, ondankbaarheid en dwaasheid vermengd met domheid. Domheid, zo'n woord blijft haken. Hoe dom kun je zijn dat je tegen de wil van je Bevrijder ingaat? Hij die hen beschermt en onlangs maakte Hij nog een ontzagwekkende indruk. Hij zei toen: maak geen afbeelding, geen enkele, kniel daar niet voor. En nu doe je het toch. Stupid, stupid. En tegelijk denk je: maar dat kan toch niet, verstandige mensen maken hier een eind aan. Of – blijkt hier dat domheid een collectieve macht kan worden waartegen geen kruid gewassen is? Aäron is niet tegen de druk opgewassen en hij geeft dit 'populisme' zijn zegen.

In Psalm 106 wordt de dans rond het gouden kalf lachwekkend gemaakt: zij ruilden de glorie van God in voor de afbeelding van een rund dat gras eet (23). Dat is ook Israël maar nu tot inzicht en inkeer gekomen. Fascinerend dat dit onthutsende gebeuren nooit verzwegen werd maar een aantal malen terugkeert. Het zijn waarschuwingsborden, waarvan Paulus er later een neerzet in de christelijke gemeente (1 Kor.10).

Aäron beleeft niet zijn finest hour, hij slaat een modderfiguur. De gewijde dienaar, die een stierkalf neerzet. *Ik gooide de sieraden in het vuur en toen kwam dat kalf eruit tevoorschijn* (24). Alsof hij het ook niet kon helpen. Het geeft te denken over wat wel 'leiderschap' genoemd wordt in de gemeente van God.

[2] Reflectie – theologische kernen in en vanuit de tekst

[crisis van het verbond]

Exodus 32 sluit als verhaal onmiddellijk aan bij hoofdstuk 24, waar de verbondssluiting verteld wordt en de opgang van Mozes in de wolk om alle bepalingen van het verbond te horen en mee te nemen naar beneden. Om dit verbond gaat het en om het voortbestaan van Israël als volk van God. Alles wat gebeurt is een verbondsgebeuren: het breken, opschorten, eventueel wijzigen en ook het redden, reinigen en in stand houden van het verbond.

Terwijl het volk beneden de liturgie viert rond het gouden kalf komt er boven een keten van reacties op gang. De eerste die reageert is de Here God. Zijn verwijt is dat het volk 'nu al' is afgeweken van de weg die Hij gewezen had. Afwijken van de weg betekent: niet meer luisteren en geen gehoor geven aan de torah (wegwijzing). Het is opzeggen van het vertrouwen in de HEER en in wat Hij zegt. Dat Aäron er nog een feest voor JHWH van wil maken, maakt het alleen maar erger: Israël wil niet een andere God maar JHWH op hun manier. Niets is kwetsender voor JHWH dan dat Israël Hem vereert met een beeld dat hun bevalt en waar ze mee 'uit de voeten' kunnen. Het maakt God klein en voorstelbaar. En het berooft Israël van de verrassingen en wonderen die deze onvoorstelbare God doet.

JHWH's woede/toorn komt op gang. Het verbond zal ingeperkt worden tot de ene Mozes en zijn nageslacht. De rest zal verteerd worden in de gloed die al op de Sinai zichtbaar was.

Mozes reageert. Hij kiest de kant van Israël en pleit met argumenten die JHWH aanspreken op zijn daden, op Zijn reputatie onder de heidenen en op zijn beloften aan de aartsvaders.

De reactie van God is dat Hij afziet van het onheil. Betekent dit ook vergeving en herstel van de verbondsverhouding, een nieuw begin? Dat blijft eerst onduidelijk. De zekerheid dat God zelf meegaat blijft uit tot aan het eind van hoofdstuk 34.

Mozes, die eerst pleitte, ontsteekt beneden in woede. Zijn woede belichaamt de toorn van God. Het stukslaan van de stenen tafelen is een profetische uitbeelding van het verbreken van het verbond van de kant van Israël. Het verbranden en het opdrieken van het gouden beeld maakt duidelijk wat de ontluisterende en bittere afloop is van hun afwijken.

Dan gaat Mozes het volk reinigen door een scheiding aan te brengen: wie 'van de Here' is, dat wil zeggen wie Hem toebehoort en Zijn kant kiest, zal de heilige taak verrichten om het onrecht weg te doen, zonder aanzien des persoons. De Levieten trekken door het legerkamp. Hebben ze willekeurig volksgenoten gedood of de aanstichters en overtreders? Ik houd het op het laatste. Maar dan nog blijft dit een huiveringwekkend gebeuren, dat je liever buiten de verbondsgeschiedenis zou houden.

Het oordeel van God is hiermee nog niet uitgewoed, in vers 35 wordt gezegd dat God het volk 'trof', hierbij denken de meesten aan een pestepidemie. Dit gebeurt als de keerzijde van Gods berouw over het onheil en zijn groeiende bereidheid om zich met Israël te verzoenen. Er is een blijvende dynamiek in het verbond: vergeving en berouw maar ook verantwoording en rekenschap afleggen (vs. 34).

In hoofdstuk 34 krijgt Mozes iets van Gods heerlijkheid te zien en roept de HEER zelf zijn volledige naam uit, waarin gezegd wordt wie de God is die deze dingen doet: De HEER, de HEER! Een God die liefdevol is en genadig, geduldig, trouw en waarachtig, die duizenden geslachten Zijn liefde bewijst, die schuld, misdaad en zonde vergeeft, maar niet alles ongestraft laat en voor de schuld van de ouders de kinderen en kleinkinderen laat boeten, en ook het derde geslacht en het vierde (34:6,7).

[eerste of tweede gebod?]

Welk gebod wordt hier overtreden, is dit afgoderij (een andere god) of het vereren van de HEER met een eigengemaakt beeld? Voor beide is iets te zeggen. Het beeld van een jonge stier voert terug naar Egypte, waar iedere Faraó het stier-teken in zijn kroningsnaam heeft staan. In de joodse traditie is het duidelijk: dit is afgoderij. Paulus neemt dit in 1 Kor.10 over. Niet alleen de afbeelding, ook de manier van vieren heeft heidense trekken. 'Uitbundig feestvieren' is de vertaling van tsacha`, wat pleziermaken betekent, met de connotatie van seksueel losgaan.

Maak voor ons een God (elohim) die voor ons uit kan gaan hoeft niet te betekenen: we willen een andere God, eerder een andere Mozes die ons in Gods naam leidt. Mozes zelf is al uit beeld geraakt, ze zeggen: die Mozes, die... Zijn project en zijn aanpak hebben we gehad. Nu graag anders.

De vraag om elohim die voorop gaat zal betekenen: we willen wel dat de HEER ons leidt maar niet op de manier van Mozes. Liever op een manier waar we iets mee kunnen, verder mee komen. Aäron heeft het tenminste zo begrepen. Hij smeedt van goud een stierkalf en het volk zegt: Israëel, dit is uw God die u uit Egypte heeft geleid.

Het onheilspellende is, dat dit precies de woorden zijn die Jerobeam uitspreekt bij de instelling van de kalverendienst (1 Kon.12), waarbij de scheiding binnen het ene verbondsvolk zich voltrok. Er zit een potentie in deze manier van godsverering, die het eeuwen heeft volgehouden.

Het gaat in Exodus over de rechte liturgie tegenover de averechtse eredienst. Die gaat gepaard met gejoel. Jozua hoort van verre een geluid van kreten bij een overwinning of nederlaag. Die geluiden hebben een plek gekregen in de liturgie van Israëel, in de Psalmen. Maar gejoel, een feestje rond een eigen glinsterend beeld van God, niet. God is blij met het zingen en dansen van mensen die naar Hem luisteren en die Hem aanroepen door Jezus Christus over wie Mozes en de profeten spreken.

[Vergeving, reiniging, straf]

In het verbond gaat vergeving gepaard met reiniging. Hier gebeurt dat met harde hand door de getrouwen die er een zegen door ontvangen (29). De zegen kan slaan op de bijzondere taak die de Levieten later krijgen in de eredienst. Het kan ook betekenen, dat op hun ingrijpen en doden de zegen van God rust, het is geen willekeurige slachtpartij maar de vreselijke consequentie van het loslaten van God. Drieduizend enkelingen gaan te gronde opdat de totaliteit zal (over)leven.

Jezus spreekt ook over het uitrukken en afhakken van delen om het geheel van het lichaam te behouden (Mat.5:29). Maar bij Jezus is het een metafoor en dat is veiliger maar niet minder ernstig. De straf, waarvan sprake is in vers 35, is een epidemie. Kan God ons niet treffen? Hij kan het en doet het, juist omdat Hij zich met ons verbonden heeft. Maar hoe verwerk je dit besef zonder gemakzuchtige woorden te gebruiken, naar de ene en de andere kant?

Ik ben geholpen door wat Brueggemann zegt in een preek voor jonge mensen. "There are those among us who are touched by the graciousness of God and find in that touch a warrant for caring inclusiveness. There are also those among us who take up the wild

severity of God and read from it an agenda of demanding, impatient moral distinctiveness. It can hardly be otherwise... When heaven comes to earth what we get is not only the wondrous solidarity of forgiveness but also the starchiness of God's holiness"¹

[het beeld van God]

Calvijn noemt ons brein een fabriek van afgodsbeelden. In dat brein zwerven ook onze Godsbeelden en die variëren naargelang de mens die we zijn en de ervaring die we opdoen. De vraag die Exodus 32 oproept is niet naar die beelden op zich maar naar de verering ervan. Er moet soms gebroken worden met verering, zoals de laatste tijd gebeurt met standbeelden die omgehaald worden.

De God van Israël beschermt Zijn verborgenheid door beeldloosheid. Dat betekent niet, dat er niets te zien is. In de hoofdstukken tussen Exodus 24 en 32 is er van alles te zien, ook van goud. De ark is ermee bekleed en de glans verwijst naar Gods heilige nabijheid. Maar er blijft een gordijn voor. Het is een herinnering dat Israël niet leeft van wat te zien is maar van het Woord uit Gods mond en door Hem geschreven op stenen platen.

Toch roept het Woord ook verbeelding op, in de taal en via symbolen en zichtbare tekens. We worden uitgedaagd om creatief te zijn in deze schermtijd. Alles wat prikkelt tot gehoorzaamheid en eerbied is welkom.

[3] Meditatie: existentiële verificatie voor vandaag

Een preek over Mozes' voorbede laat zich graag houden met het oog op Christus die een betere middelaar is dan Mozes. Ook over het gouden kalf als beeld van ons materialisme valt het nodige te zeggen. Maar daar neig ik nu in deze coronatijd niet toe. Ik ben meer bezig met wat God ons wil zeggen en onderwijzen, de torah dus als oorkonde van zijn verbond met ons. Vergeving en Gods nabijheid is niet alles. Er is ook de rechte eredienst, in de kerk en in het leven (Romeinen 12:1v). De heiliging, die reiniging is. Het oordeel begint bij Israël en bij de gemeente en het gaat over 'eigenwillige godsdienst' en vormen van verering waarbij je je 'op je gemak' voelt of jezelf uitleeft.

Je hoopt steeds weer op (jonge) mensen die niet alleen voor hun eigen heil gaan maar die God aanklappen voor heel het volk en soms een vonk van zijn heilige liefde tentoonspreiden.

[4] Predicatio: met het oog op de eredienst

Je kunt beginnen met het verbazingwekkende: hoe bestaat het dat ze dit doen! Hoe snel. Hoe dom. Nodig de gemeente uit om mee te lopen in een demonstratie tegen zo'n zonde en tegen domheid en kies de kant van God. Wie is van God! Wie kiest voor God? Ik. Als de

¹ *The threat of life*, 35.

gemeente aarzelt, dan moeten wij maar voorop lopen. We willen toch met hen in het beloofde land komen – of niet soms?

Maar dan verschuift het plaatje. Als wij beneden bezig zijn in de eredienst, in onze demonstratie, zijn we van boven al gezien en geoordeeld. Dat maakt je bescheiden en kritisch, je kunt ook (piëtistisch) zeggen: afhankelijk en strevend naar heiliging. Te beginnen hier, waar we het verbond vieren op Gods voorwaarden. De vraag of er ergens een gouden kalf staat kun je niet ontwijken. Het moet in de kerk niet te gezellig worden, niet te veilig. Zeg de hoorders, dat er dapperheid gevraagd wordt van voorgangers en dat ze daarom kunnen bidden. Iedere christen wordt in het verbond door de doop geprikkeld om de strijd aan te gaan met gemakzuchtig dienen van God.

Over het gouden beeld. We hebben goud in handen, luidt een reclame voor de kerk. Helemaal mee eens. Goud dat gelouterd en gereinigd wordt door het vuur, dat is ons echte geloof (1 Petrus 1).

Beelden die worden afgebroken en in het water verdwijnen. Op een voetstuk gezet, maar daar vallen ze ook een keer af. Mensen op een voetstuk zijn sukkels op sokkels (Rob Hensen). Jezus Christus leefde niet op een voetstuk maar verkeerde onder ons. Hij is het ware beeld, de Mensenzoon die ons dient en oordeelt.

Liturgiesuggesties

- Psalm 106, 111 (Zijn verbond, een licht hoog op de berg ontstoken), 119:38,57 (het lied van een getrouwe Leviet).
- Liedboek 2013: 723, 734, 816, 825 (6), 834, 985
- Zingende gezegend: 203, 301

Andries Zoutendijk